

V E R H A N D E L I N G E N
VAN HET KONINKLIJK INSTITUUT
VOOR TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE

197

DE VERENIGDE OOST-INDISCHE COMPAGNIE
TUSSEN OORLOG EN DIPLOMATIE

onder redactie van

GERRIT KNAAP en GER TEITLER

2002

KITLV Uitgeverij
Leiden

LEONARD ANDAYA

De militaire alliantie tussen de Verenigde Oost-Indische Compagnie en de Buginezen

Een van de meest opmerkelijke gebeurtenissen in de geschiedenis van Zuidoost-Azië is dat de Nederlandse Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) er in de zeventiende en achttiende eeuw in slaagde een stevig verankerde territoriale macht te worden in de Maleis-Indonesische archipel. De belangrijkste reden voor de komst naar Zuidoost-Azië was echter niet territoriale expansie, maar het verkrijgen van een monopoliepositie in de specerijenhandel. De bewindhebbers van de Compagnie wilden dit doel met een minimum aan kosten bereiken en daarom drukten zij hun dienaren op het hart om zich vooral niet te mengen in lokale oorlogen en zich niet te bekommeren om territoriale bezittingen. Aanvallen op de vijanden van de Nederlanders, de Spanjaarden en de Portugezen, waren wel aanvaardbaar en werden zelfs aangemoedigd als onderdeel van de uitbreiding naar Azië van de oorlog in Europa. Toen de Engelsen het specerijenmonopolie van de VOC in de Molukken probeerden te ondermijnen, werden zij hiervoor streng gestraft en gedwongen hun positie in Oost-Indonesië op te geven. Halverwege de zeventiende eeuw was er geen enkele andere Europese mogendheid meer over, die de macht van de VOC in het eilandengebied van Zuidoost-Azië betwistte. De enige obstakels op de weg naar het specerijenmonopolie waren enkele inheemse vorstendommen, waarvan het Makassaarse koninkrijk Gowa op het zuidwestelijke schiereiland van Celebes het belangrijkste was.

De kracht van de VOC lag in de beheersing van de zee met haar technologisch geavanceerde koopvaardijochepen, die beschikten over de gecombineerde functies van een vracht- en een oorlogsschip. In het eilandengebied van Zuidoost-Azië was de VOC dan ook de superieure macht en over zee was er slechts zeer sporadisch sprake van aanvallen van inheemse vorstendommen. Op het land was de VOC echter kwetsbaar door het relatief kleine aantal Europeanen dat zij onder de wapenen had en het feit dat er op onbekend en moeilijk terrein moest worden gevochten. Toch slaagde de Compagnie erin machtige inheemse vorstendommen te overwinnen. In de

literatuur wordt het succes van de VOC veelal toegeschreven aan superieure bewapening, gedisciplineerde soldaten en effectieve tactieken. Bij een nadere beschouwing van de bronnen blijkt echter dat veel van de successen van de VOC in lokale oorlogen werden behaald met de hulp van inheemse troepen. De VOC-troepen hadden weliswaar een technologische voorsprong qua bewapening, maar het aandeel daarvan in de uitkomst van de strijd was niet zo beslissend als algemeen wordt aangenomen. Door natuurlijke omstandigheden en de (voor Europeanen) onorthodoxe manier van oorlogsvoering werd deze voorsprong vaak weer tenietgedaan. Het is thans veel duidelijker dat de inheemse bondgenoten een veel belangrijker rol in het militaire succes van de VOC in Zuidoost-Azië speelden dan werd aangenomen.

De lange en succesvolle relatie tussen de VOC en de Buginezen geeft enig inzicht in deze bondgenootschappen. De Buginezen bevolkten een aantal vorstendommen in Zuid-Celebes. Het belangrijkste hiervan was Bone. Hoewel zij in aantal de grootste groep waren van de vier etnische hoofdgroepen van Zuid-Celebes, waren de Buginezen in het begin van de zeventiende eeuw vazallen geworden van hun machtige burens en aartsvijanden, de Makassaren van het koninkrijk Gowa. De wens van de Buginezen om hun eer en vrijheid te heroveren op Gowa viel samen met de ambitie van de VOC om Gowa uit te schakelen als belangrijkste concurrent in de specerijenhandel. Hun gemeenschappelijke doel en complementaire krachten maakten van hen ideale bondgenoten. De VOC was onoverwinnelijk op zee en de Buginezen waren al bijna even dominant op het land. Bovendien werd de samenwerking tussen deze bondgenoten bevorderd door het delen van wapens en methoden van vechten, hoewel beide zijden ieder zo hun eigen culturele redenen hadden om voor bepaalde strijdwijzen te kiezen. Hun gemeenschappelijke doel, de val van Gowa, was belangrijker dan eventuele bedenkingen over stijl van vechten, gevechtstactieken en de aan ieder toegewezen rol in de algehele strategie. Op deze manier ontstond een succesvol partnerschap; het blijvend resultaat van de Makassarse Oorlog.

Confrontatie: de VOC en de 'haantjes van het Oosten'

Na de verovering van Malakka door de Portugezen in 1511 vluchtten veel Maleiers en andere handelaren van dat befaamde koninkrijk naar de haven van Makassar in Gowa. Door hun kennis en contacten in heel Zuidoost-Azië kon Makassar zich ontwikkelen tot een welvarende haven. Het model van Malakka speelde duidelijk een rol in de hervorming van het koninkrijk Gowa om voorzieningen, mensen, producten en openbare orde zodanig in te richten dat de internationale handel kon bloeien. In de kronieken van Gowa en zijn tweelingkoninkrijk Tallo vindt men een beschrijving van deze ontwikke-

ling en van de evolutie van het wapentuig, die heeft bijgedragen tot het geloof in eigen onoverwinnelijkheid (Abdurrahim en Wolhoff z.j.:24-8; Abdurrahim en Borahima 1975:15-9). In het begin van de zeventiende eeuw stroopten handelaars van Gowa de eilanden in de Oost af om kruidnagelen, nootmuskaat en foelie te kopen. Deze specerijen werden naar Makassar gebracht, waar een bloeiende internationale handel plaatshad, buiten de VOC om. In het midden van de zeventiende eeuw startte de VOC een campagne om alle kruidnagel- en nootmuskaatbomen, met uitzondering van die in Ambon en op Banda te vernietigen. Toch bereikten er nog steeds grote hoeveelheden specerijen Makassar, waardoor het streven van de VOC ondermijnd werd.

De problemen met de Makassaren van Gowa kwamen niet alleen voort uit economische rivaliteit. Gowa sloot ook een bondgenootschap met de moslims van Hitu in het noorden van Ambon en met de Ternatanen in Hoamoal om de VOC respectievelijk van 1642 tot 1643 en van 1652 tot 1658 te bestrijden. Hoewel de Makassaren in beide gevallen werden verslagen, bleven zij strijdvaardig.

In 1660 werd de heerser van Gowa gedwongen toe te geven aan een aantal eisen in ruil voor terugtrekking van omvangrijke voor Makassar verschenen vlooteenheden van de VOC. Zodra de vloot echter was teruggekeerd in Batavia, het hoofdkwartier van de VOC, negeerde Gowa de bepalingen van het onder dwang getekende verdrag. Daarom werd in 1666 een nieuwe VOC-expeditie vanuit Batavia gestuurd, maar niet zonder ernstige bedenkingen. Ondanks de eerdere nederlaag van de Makassaren, was Gowa nog steeds een gevreesde tegenstander. Er werd van hen gesproken als 'haantjes van het Oosten'. Bovendien hadden de langdurige contacten van Gowa met de Denen, Engelsen en Portugezen niet alleen economische maar ook militaire voordelen opgeleverd. De soldaten van Gowa waren getraind in het gebruik van vuurwapens en hadden waarschijnlijk ook advies gekregen bij het bouwen van een reeks forten langs de kust ter ondersteuning van de residentie Sombaopu. Met zijn zware artillerie en dikke muren werd Sombaopu als onneembaar beschouwd. Gowa beschikte over een groot, goed getraind en zwaar bewapend leger, waardoor elke aanval op het koninkrijk nutteloos en welhaast op een zelfmoordpoging leek. Een zeeblokkade zou Gowa in een lastige positie brengen, maar zou de niet aflatende goederenstroom via alternatieve routes niet beletten.

Afgezien van de reële mogelijkheid dat een militaire operatie rampzalige gevolgen kon hebben, waren de Heren XVII ook nu terughoudend met het beginnen van een oorlog omdat die veel van de middelen van de Compagnie zou vergen. Maar zoals vaak het geval was in de relatie tussen de Heren XVII en de dienaren in Batavia, waren het de laatsten die de activiteiten in gang zetten en de het college van de XVII voor een voldongen feit stelden. Deze

zagen wel in dat het nodig was een vloot naar Gowa te sturen in de hoop dat dit machtsvertoon ertoe zou leiden dat Gowa zonder strijd zou inbinden. Indien de aanwezigheid van de vloot op zich niet het gewenste effect zou hebben, had de Nederlandse bevelhebber van de expeditie, Cornelis Speelman, specifieke instructie om inheemse troepen in te zetten om hier en daar langs de kust rooftochten te houden, brand te stichten en koppen te snellen. Er mochten geen Nederlanders deelnemen aan de gevechten (Stapel 1922:95; Mac Leod 1900:1270). Een minder voortvarend man zou deze orders wellicht zoals voorgeschreven hebben opgevolgd. Maar Speelman werd gedreven door ambitie en de persoonlijke wens om een schandaal uit zijn vroegere carrière uit te wissen, waarbij hij was ontslagen omdat hij betrokken zou zijn bij privéhandel (Stapel 1936:34-5). Zoals pijnlijk was gebleken na een vorige confrontatie met Gowa zou er geen blijvend resultaat worden geboekt zonder een doorslaggevende campagne te land. Gelukkig voor de VOC en voor Speelman kwam een dergelijke campagne uiteindelijk binnen handbereik door de ontdekking in hun midden van Arung Palakka, de Buginese prins in ballingschap, die evenals Speelman een sterke persoonlijke reden had voor een oorlog tegen Gowa (L. Andaya 1981).

De rol van Arung Palakka en de Buginezen

Het leven van Arung Palakka is thans het onderwerp van een legende, die deel uitmaakt van de folklore van Zuid-Celebes. Zijn spectaculaire terugkeer uit ballingschap en de overwinning van de Nederlandse en Buginese strijdkrachten op Gowa onder zijn leiderschap is een epos dat tot de verbeelding van de mensen spreekt. Elke belangrijke etnische groep in Zuid-Celebes heeft zijn eigen verhalen over Arung Palakka, en deze geven meestal een verklaring voor het bestaan van heilige plaatsen in het landschap. Het meest overtuigende bewijs van de invloed van Arung Palakka op de geschiedenis van Zuid-Celebes is misschien wel het verhaal dat hij lid was van de koninklijke familie van Gowa. In een gedenkwaardige Makassaarse legende in metrisch vers (*sinrili'*), de *Sinrili'na kappala' tallumbatua* (Het verhaal van de drie schepen), wordt Arung Palakka voorgesteld als een Makassaarse prins. Het was in de archipel gebruikelijk een nederlaag niet toe te schrijven aan een kracht van buitenaf, wat ondenkbaar was, maar aan leden van de eigen groep.¹

¹ Een ander bekend voorbeeld van dit type redenering vindt men in de Javaanse legende dat de Nederlandse gouverneur-generaal Jan Pieterszoon Coen, verantwoordelijk voor de overwinning op Mataram in het beleg van Batavia in 1629, een zoon was van een Javaanse prinses (Ricklefs 1974:400). Nog een opmerkelijk voorbeeld is een late versie van de *Sejarah Melayu* (de annalen van Malakka), waarin wordt beweerd dat de Maleise held Hang Tuah een Buginees was (Roolvink 1967:321, 324). Dit was een manier om de grote interventies van de Buginezen in de

De betrokkenheid van Arung Palakka bij de VOC kan worden gereconstrueerd aan de hand van de vele lokale legenden in Buginese en Makassaarse manuscripten (*lontara'*) en de VOC-rapporten uit Makassar uit die periode. Na een mislukte opstand tegen de Makassaarse opperheren, vluchtte Arung Palakka met zijn volgelingen naar Batavia. Daar stemde hij ermee in deel te nemen aan een VOC-expeditie tegen de Minangkabau in West-Sumatra, met de bedoeling om met behulp van de VOC terug te kunnen keren naar Zuid-Celebes om het onrecht dat zijn volk was aangedaan te wreken en hun schaamte (*siri'*) op te heffen. De Nederlanders waren onder de indruk van de grote moed van Arung Palakka en zijn mannen, die daarmee het beoogde effect bereikten. Toen de VOC in 1666 besloot een nieuwe aanval uit te voeren op Gowa, werd hierbij de hulp van Arung Palakka en de Buginezen ingeroepen als de onmisbare bondgenoot voor een campagne over land.

Deze weinige woorden doen geen recht aan het grote aantal pagina's dat in Buginese bronnen gewijd is aan de beschrijving van de gevoelens van pijn en schaamte van Arung Palakka en de Buginezen, die veroorzaakt waren door de manier waarop zij behandeld waren door de Makassaren. Het niet wreken van een dergelijke behandeling stond voor Buginezen en Makassaren gelijk aan de dood. Sterven tijdens de poging om die schande te wreken, werd zelfs beschouwd als een 'zoete' dood, of letterlijk als 'een dood sterven van suiker en kokosmelk' (*mate rigollai, mate risantange*) (L. Andaya 1981: 16).² De primaire missie van Arung Palakka om de schande die hem en zijn volk was aangedaan te wreken wordt expliciet vermeld in Buginese bronnen en VOC-stukken uit die tijd. Het was dan ook geen geldelijk gewin of loyaliteit aan de VOC die ten grondslag lagen aan de felle vastberadenheid van de Buginese troepen in de oorlog, maar in de eerste plaats hun culturele achtergrond. Gelukkig voor de VOC bleken de Buginezen bekwame vechters, die in elk opzicht de gelijken waren van hun Makassaarse tegenstanders.

Uit het standpunt van de VOC echter, speelde de alliantie met de Buginezen in essentie een secundaire rol en vormden de VOC-troepen de ruggraat van elke militaire expeditie. Deze gedachte was gebaseerd op de overtuiging dat de VOC-troepen superieur waren aan die van welk koninkrijk in het eilandengebied van Zuidoost-Azië dan ook. Bij nadere beschouwing blijkt echter dat het enorme voordeel dat de VOC had op het gebied

---

zaken van de koningshuizen van Malakka in de achttiende eeuw acceptabel te maken. Een veelgebruikte verklaring voor deze vorm van rationalisatie is het verzachten van de vernedering van een nederlaag. Maar ook het tot stand brengen van een fictieve genealogische band met de machthebbende groep en dus het creëren van een belangrijke familieband kan een even goede reden hiervoor zijn geweest.

² Zie L. Andaya (1981:15-6) voor een korte beschrijving van *siri'* en het verwante concept van *pesse* (Bug.)/*pacce* (Mak.).

van schepen, bewapening en tactiek grotendeels werd tenietgedaan door lokale omstandigheden en de inheemse stijl van oorlogsvoering.

De methoden van oorlogsvoering van de VOC in de archipel

De superioriteit van de vloot in de campagnes van de VOC was niet alleen duidelijk voor de leiding van de VOC in de archipel, maar ook voor de lokale heersers. In een brief uit 1615 aan de Heren XVII schreef Jan Pieterszoon Coen het volgende:

Pangeran [prins] Banten vertelde me dat hij niet bang is voor Portugezen, Spanjaarden, Nederlanders of Engelsen, maar alleen voor Mataram, omdat men er niet voor kan vluchten. Wat de anderen betreft hebben we de hele bergketen [om ons in veiligheid te brengen] waar zij ons niet kunnen achtervolgen met hun schepen. (De Iongh 1950:104.)

De Nederlanders waren vol zelfvertrouwen aan boord van hun schepen, die zij beschouwden als superieur aan al de schepen van hun Europese of inheemse concurrenten. Opgericht als handelonderneming met het doel om waardevolle Aziatische specerijen te transporteren naar het moederland was de VOC hoofdzakelijk een organisatie van zeevaarders. In de zeldzame gevallen waarin de Nederlanders gedwongen waren de vijand op het land te vervolgen, moesten ze ook op zeelieden vertrouwen. Ook in de Makassarse Oorlog (1666-1669) nam de bemanning van de VOC-schepen samen met de soldaten deel aan de strijd te land (De Iongh 1950:103-4; Mac Leod 1900:1276).

De vloot speelde een cruciale rol in alle oorlogen van de VOC in de Maleis-Indonesische archipel, maar zelden in gevechten met vijandelijke schepen. Vaak werden de schepen gebruikt in blokkades van vijandelijke kustnederzettingen teneinde te voorkomen dat wapens en voedsel naar de bevolking van de belegerde gebieden werd gebracht. De zware artillerie aan boord kon bovendien paniek veroorzaken onder de inheemse legers en bevolkingen waardoor een relatief kleine VOC-macht een qua aantal superieure vijand kon overwinnen. Dergelijke tactieken waren effectief op kleinere eilanden, waar geen uitgestrekt binnenland was of alternatieve havens als poort naar de buitenwereld. Met name de eilanden in de Molukken waren daarom kwetsbaar voor de zeemacht van de VOC en deze werden dan ook als eerste vazallen van de VOC.³ Dit was echter niet het geval in Zuid-Celebes. De VOC kon weliswaar de belangrijkste haven, Makassar, belege-

³ Zie L. Andaya (1993) voor een uitgebreide beschrijving van de relaties tussen de VOC en de Noord-Molukken, met name de koninkrijken Ternate en Tidore.

ren, maar het koninkrijk Gowa bleef bevoorrading ontvangen vanuit het binnenland en via havens gelegen verder naar het noorden aan de Straat Makassar of naar het oosten aan de Baai van Bone.

Op het land bestond het VOC-leger voornamelijk uit officieren en rekruten uit Europa, mestiezen ('gemengd-bloedigen') en verschillende andere ethnische groepen uit de archipel. Er waren speciale compagnieën mestiezen, Mardijkers (vrijgelaten christelijke slaven die vooral uit India afkomstig waren), Ambonezen, Balinezen en Buginezen (Ricklefs 1993:17). Maar bij grote conflicten vertrouwde de VOC op de omvangrijke legers van lokale bondgenoten. Eén reden voor de afhankelijkheid van lokale militaire bondgenootschappen was, dat de leiding van de VOC niet te veel lokale soldaten in de eigen gelederen wilde opnemen, omdat ze bang was potentiële vijanden op te leiden in het gebruik van tactiek en vuurwapens van de VOC (Stapel 1943:325).

In de literatuur over de VOC wordt vaak de nadruk gelegd op de superioriteit van de bewapening van de Nederlanders vergeleken met die van de lokale koninkrijken. Dit was weliswaar het geval op zee, maar niet op het land. Sommigen beweren zelfs dat de Javanen en de Makassarers in de zeventiende eeuw betere en zwaardere vuurwapens bezaten dan VOC-soldaten (De Jongh 1950:90; Nagtegaal 1996:65). De typische infanterie van de VOC bestond uit musketiers, piekeniers, fuseliers (bewapend met lichte musketten) en hellebaardiers (bewapend met een spies, die tevens als strijdbijl kon worden gebruikt). De hellebaardiers werden echter vooral bij formele gelegenheden gebruikt als lijfwacht of voor parades. Zoals in Europa waren de piekeniers de kern van het leger, die vooraan en in de flanken werden ondersteund door musketiers met lange musketten. Pas veel later werden deze musketten geleidelijk vervangen door vuursteengeweren, waarvan de eerste omstreeks 1700 in Batavia werden geïntroduceerd. De musketten met lange lonten werden echter een halve eeuw later nog steeds gebruikt in de posten van de VOC in de periferie. Ook waar de vuursteengeweren al waren geïntroduceerd, vonden de gewone soldaten van de VOC deze te gecompliceerd en gaf men de voorkeur aan de 'veel veiliger en betrouwbaarder' lonten van de oude musketten (De Jongh 1950:90-2).

De lontgeweren waren echter kwetsbaar bij regen, wanneer brandende lonten gemakkelijk konden uitgaan. In de tropen waar plotselinge stortbuien veel voorkomen, zeker in het regenseizoen, konden musketiers dan eenvoudig het slachtoffer worden van aanvallers die slechts bewapend waren met een kris of een kort zwaard. Bovendien was het zicht en de wendbaarheid in het oerwoud beperkt, waardoor inheems wapentuig als dolken, zwaarden, speren, kleine schilden en blaaspijpen veel effectiever was dan lont- of zelfs vuursteengeweren. Een ander belangrijk nadeel van geweren werd gevormd door de tijd die benodigd was om ze opnieuw te laden. In het geval van hin-

derlagen en guerrilla door plaatselijke strijdgroepen kon dit fataal zijn. In dergelijke situaties vertrouwden de VOC-soldaten op hun sabels, dolken en spiezen (Ricklefs 1993:20), waardoor ze op gelijke voet kwamen te staan met inheemse soldaten. Een nuttige innovatie in het arsenaal van de VOC was de bajonet, die na het midden van de zeventiende eeuw zijn intrede deed. Deze bajonetten, een halve meter lang, werden aan vuursteengeweren bevestigd en maakten tegen 1710 deel uit van de zijdgeweren van de soldaten (De Jongh 1950:93). In de oorlogsvoering ter plekke bleek de bajonet vaak veel nuttiger voor de VOC-soldaat dan het vuursteengeweer.

De VOC beschikte ook over cavalerie, maar deze was te klein om in een tactisch gevecht te worden ingezet zoals in Europa. Tegen het einde van de zeventiende en in het begin van de achttiende eeuw had de VOC slechts 148 paarden en nog minder cavaleristen: namelijk 53. In tegenstelling tot de cavalerie in Europa behoorden de paarden niet aan een bepaald individu toe, hetgeen de effectiviteit van de cavalerie nogal verminderde. Bovendien was het niet eenvoudig om goede paarden te vinden, deze goed te trainen en te verzorgen en was er onvoldoende open ruimte om nuttig gebruik van de acties van de cavalerie te maken. Deze kreeg daardoor voornamelijk een ceremoniële rol in de entourage van de gouverneur-generaal (De Jongh 1950:88).

De VOC had geen artillerie zoals die in het Europa van die tijd bestond. De kanonnen werden voornamelijk bemand door zeelieden en de inzet van artillerie als zodanig was geen onderdeel van een algemene strategie. De gebruikelijke naam voor de mannen die betrokken waren bij het geschut was 'busschietter'. Deze term werd echter ook gebruikt voor diegenen die vuurpotten en andere projectielen lanceerden (De Jongh 1950:89). Uit het voorafgaande blijkt dat de artillerie vooral gezien werd als een belegeringswapen en slechts zeer beperkt bruikbaar was voor het type strijd dat in de archipel gebruikelijk was. Op het land, in gevechten met een vijand die nog onbekend was met de vuurkracht van de Europese troepen, gaven het lawaai van de explosies en de lukrake vernietiging door de grote kanonnen de VOC aanvankelijk een voorsprong (Nagtegaal 1996:62). Maar toen de vijand gewend raakte aan Europees wapentuig en dit ook zelf ging gebruiken, werd het verrassingselement en daarmee de effectiviteit van het kanon aanzienlijk minder.

Tot de achttiende eeuw onderscheidden de VOC-troepen zich in weinig van hun lokale tegenstanders. Ze bezaten vergelijkbare vuurwapens en hadden ook ongeveer dezelfde wapens voor het gevecht van man tot man. Naast hun krissen en korte zwaarden hadden de Makassarse (en waarschijnlijk ook de Buginese) strijders blaaspijpen, waaraan een ijzeren bajonet was bevestigd.⁴ Er was nog een overeenkomst: geen van beide zijden droeg uni-

⁴ Een waarneming van de beroemde zeventiende-eeuwse botanicus, G.E. Rumphius (De Jongh 1950:93).

formen of enig soort van schoeisel. In een Nederlands verslag uit 1678 wordt gesteld dat de VOC-soldaten aan boord van een schip ziek waren, omdat de meesten van hen vrijwel naakt gingen. De soldaten en zeelieden van de VOC waren voornamelijk gerekruteerd uit de Duitse staten, waar grote armoede heerste als gevolg van de Dertigjarige Oorlog. Bij aankomst in Batavia waren deze mannen voor al hun behoeften, inclusief kleding, totaal afhankelijk van hun officieren. Er werden geen standaarduniformen verstrekt door de VOC en het bezit van schoenen was eerder uitzondering dan regel. Alleen bij officiële gelegenheden kregen de mannen een respectabel uniform en schoeisel te leen van de Compagnie (De Jongh 1950:80-2).

De VOC kwam gaandeweg tot het inzicht dat de militaire tactieken die gangbaar waren op de slagvelden van Europa, onbruikbaar waren tegen een vijand die geen vaste militaire formaties kende en voornamelijk vocht van achter fortificaties van lemen muren of uit de beschutting van het oerwoud. Hoewel het belang van vuurwapens en kanonnen wel werd erkend door zowel Europeanen als inheemse strijdkrachten, bleef de effectiviteit van zwaarder geschut beperkt tot belegeringen en tot veldslagen op een afgebakend terrein met vaste formaties, die echter zelden voorkwamen in de archipel. Voor gevechten van man tot man en voor bliksemacties bleken inheemse wapens en tactieken bruikbaar. Onder zulke lokale oorlogsomstandigheden was de VOC gedwongen zich aan te passen en gebruik te maken van de legers van lokale bondgenoten.

Maar als de VOC-troepen zo weinig overwicht hadden op inheemse legers, waarom waren zij dan toch zo succesvol? Een onderzoeker huldigt de opvatting dat de discipline en de orde onder de Europese troepen de doorslaggevende factor was. Bij de Javanen werden legers bijvoorbeeld aangevoerd door heroïsche strijders. In gevechten tussen deze strijders, leidde de dood van een prominente persoon tot een haastige en vaak paniekerige terugtocht van diens leger. Een dergelijk effect werd door de VOC bereikt door de belangrijkste strijders in de voorhoede van een aanval onder vuur te nemen en te doden (Nagtegaal 1996:62).

Nog een reden voor het succes van de VOC was wellicht het gebruik van een techniek van vuurwapengebruik die aan het einde van de zestiende eeuw door de Nederlanders werd geïntroduceerd en vervolgens in een handboek voor de krijgskunde in 1607 werd beschreven.⁵ Hierbij werden de soldaten in drie rijen geplaatst, in de voorste rij zittend, in de tweede rij knielend en in de derde staand. Er werd slechts door één rij soldaten tegelijk geschoten, waardoor de anderen voldoende tijd hadden om de geweren

⁵ Deze techniek wordt voor het eerst genoemd in een correspondentie tussen Willem Lodewijk van Nassau en zijn neef prins Maurits van Oranje op 8 december 1594. Onder de supervisie van graaf Jan van Nassau schreef Jacob de Gheyn zijn *Wapenhandelingen van roers, musquetten ende spiessen* in 1607 (Parker 1988:19).

opnieuw te laden. Zo ontstond er een ononderbroken reeks salvo's. De VOC-strijdkrachten werden om die reden achter de voorhoede van hun inheemse bondgenoten geplaatst. Bij een aftocht hielden de VOC-troepen stand, waardoor de paniek de kop werd ingedrukt en de inheemse strijdkrachten zich konden hergroeperen om opnieuw deel te nemen aan het gevecht. Oorlogen konden snel worden beëindigd, wanneer het duidelijk was dat er weinig te winnen viel bij zulk een ongelijke strijd.⁶

Over het algemeen werd aan het voordeel van inzet van VOC-troepen echter sterk afbreuk gedaan door de noodzaak zich aan te passen aan lokale omstandigheden. Aangezien bijna alle belangrijke slagen in oorlogen van de VOC op het land plaatshadden, was een van de hoofdstrategieën te vertrouwen op haar welgezinde lokale vorsten. Zonder hulp van lokale bondgenoten zouden de meeste, zo niet alle, belangrijke oorlogen te land onbeslist zijn geëindigd. Bovendien was de VOC gaan inzien hoe effectief veel van de lokale strijdmethoden waren, inclusief die van de Buginezen en Makassaren.

Buginees-Makassaarse methoden van oorlogsvoering

Voor de Buginees-Makassaarse strijders was het gebruik van versterkte omheinde terreinen essentieel bij iedere veldslag. De omheiningen zelf bestonden uit aarden wallen met daarbovenop een palissade, afkomstig van verschillende bomen met doornen.⁷ Deze sterkten waren meestal aan één kant open, zodat de strijders zich snel konden terugtrekken in de bescherming van het oerwoud of de bergen. In het algemeen konden dergelijke forten zo'n drie- tot zeshonderd mensen herbergen, voor een deel ook de families van de soldaten. Een incident in de Makassaarse Oorlog illustreert het gebruik van deze palissadeforten voor offensieve doeleinden. Arung Palakka besloot een nachtelijke overval op de vijand uit te voeren en stuurde daarom twintig van zijn soldaten vooruit om een geschikte plek met zicht op de vijand uit te zoeken en daar palen voor een palissade neer te zetten. Onder de bescherming van deze posten kwamen de Buginese troepen naar voren tot er ongeveer zeshonderd mannen waren verzameld. Deze begonnen te graven en te bouwen totdat het fort geheel voltooid was en plaats bood aan ongeveer acht kanonnen, honderd musketiers en twintig busschieters. Dergelijke forten konden ook de gestage voortgang van een invasieleger dienen, zoals

⁶ Zie Nagtegaal (1996:64-70) voor een goede beschrijving van de gevechten tussen VOC-strijdkrachten en de Javaanse legers in de zeventiende en achttiende eeuw, waarin enkele van de hier genoemde punten aan de orde komen.

⁷ In een Makassaars document worden onder andere de volgende bomen genoemd: de *asam jawa*, de *barakaca*, de *pandan*, de *sambuta* en *bangko* (Sinrili' z.j.:94).

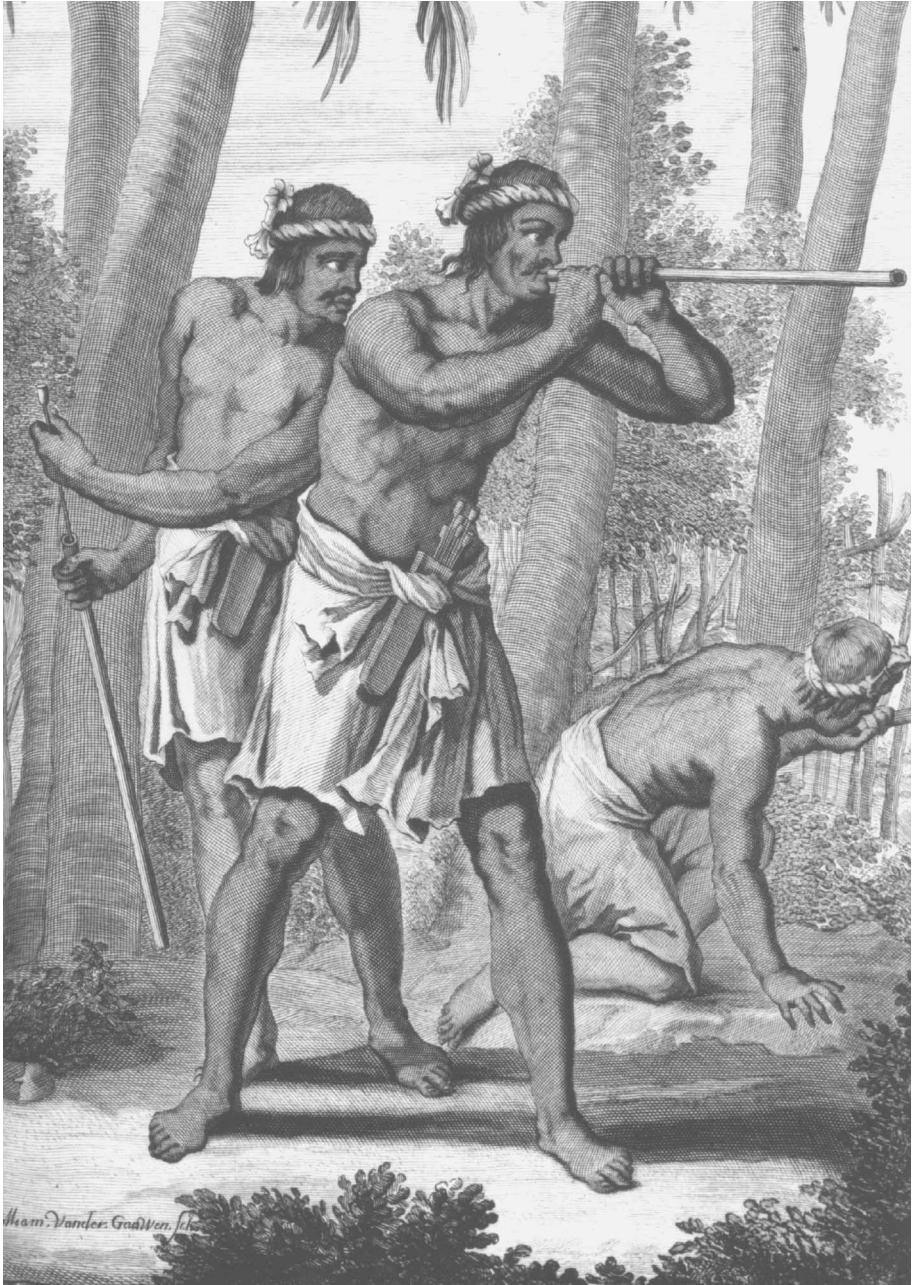
bijvoorbeeld in de Buginese campagne tegen Gowa in 1666 onder leiding van Arung Palakka. Er is een beschrijving van de tactiek van Arung Palakka, die geleidelijk in de richting van de vijand oprukte door telkens een nieuw palissadefort te bouwen. Nadat het ene palissadefort was voltooid en bemand, ging hij op zoek naar een geschikte plek voor het volgende, enzovoorts (Stapel 1922:148, 167; L. Andaya 1981:173).

De meest omvangrijke van deze forten konden ook defensief worden gebruikt. Zij konden indrukwekkende vormen aannemen, met andere verdedigingswerken eromheen. In de Makassaarse Oorlog werd door de Nederlanders een vesting van de vijand als volgt beschreven; dubbele galerijen, een gracht van bijna twee meter diep en *ranjau*, gepunte bamboestokken, rond de wallen. Deze maakte deel uit van een groter verdedigingswerk waaronder een halvemaanvormig fort met twee kanonnen, en nog een aparte borstwering (Mac Leod 1900:1284). *Ranjau* konden zeer effectief zijn en werden ook gebruikt om de aftocht te dekken. In één van de campagnes van Arung Palakka tegen de Toradja in het binnenland was een vijfde van de verliezen van de Buginezen te wijten aan verwondingen die waren veroorzaakt door *ranjau* (L. Andaya 1981:259).

De inheemse wapens bestonden voornamelijk uit knuppels, speren met scherpe punten van bamboe of pinanghout, verschillende soorten speren met een punt van koper of ijzer, zwaarden, krissen en blaaspijpen. Deze wapens waren bij uitstek geschikt voor gevechten van man tot man en bij hinderlagen, de belangrijkste gevechtstactieken in Zuid-Celebes. In dit opzicht speelden de Buginese bondgenoten van de VOC een essentiële rol in de Makassaarse Oorlog. Door de Nederlanders uitgerust met geweren waren de Buginezen echter niet zo vaardig in het gebruik ervan als hun Makassaarse tegenstanders, die meer ervaring hadden en langer waren getraind door hun Europese leermeesters. Uiteindelijk waren het echter niet de geweren, maar de gevechten van man tot man met inheemse wapens die de strijd beslisten. Een van de meest effectieve wapens was de blaaspijp waarmee men giftige pijlen afschoot. Deze waren fataal wanneer men geen tegengif bij de hand had.

Wat de gevechtsformatie betrof hadden de Buginese legers waarschijnlijk het 'corps du bataille' in het centrum en troepen aan de flanken. Dit bleek uit de rangschikking van de troepen bij parades en de aanwezigheid van oorlogsvlaggen. Bij de Buginezen van het koninkrijk Bone was de Woromporong de vlag van het corps du bataille, de Cella'e ri Atau van de rechterflank en de Cella'e ri Abeo van de linkerflank. Bij elke standaard bevonden zich soldaten die bij specifieke territoriale entiteiten hoorden (Bakkers 1866:176).⁸

⁸ Andere Buginese en Makassaarse legers verdeelden hun soldaten ook onder specifieke banieren (*bate*), die het gebied aangaven waaruit de soldaten afkomstig waren.

Afbeelding 26. Makassaarse vergiftigde spattenschieters. In J. Nieuhof, *Zee en Lantreise door verscheide gewesten van Oostindien*, t.o.p. 216. Amsterdam: Van Meurs, 1682.

Bovendien was er een aparte vlag voor de heerser zelf, die Samparajae werd genoemd. De banier van de heerser heette onafscheidelijk te zijn van de andere belangrijkste vlaggen in de strijd. Hoewel de Samparajae volgens de traditie teruggaat tot de campagne op Java van Arung Palakka in 1678-1679, is de associatie van vlaggen met de heerser en bepaalde gevechtseenheden ouder dan Arung Palakka zelf (Le Roux 1930:247, 250, 253-4; L. Andaya 1981:291). Nergens is beschreven hoe deze 'banieren' of eenheden tactisch opereerden tijdens het gevecht. Waarschijnlijk werd er zorgvuldig gebruik gemaakt van palissadeforten met af en toe een massale aanval, waarbij het resultaat afhankelijk was van de persoonlijke onverschrokkenheid van de soldaten. Ook VOC-strijdkrachten namen hun toevlucht tot deze tactiek, vanwege de aard van de inheemse oorlogsvoering en de beperkingen die het tropisch landschap aan het gevecht stelde (De Jongh 1950:96-7).

Naast de feitelijke confrontatie was een belangrijke tactiek van de Buginese en Makassaarse legers het roven van voedsel van de tegenstander. In de Makassaarse Oorlog stuurden VOC-bevelhebbers de Buginezen erop uit om voedselvoorraden te plunderen in vijandelijke dorpen langs de kust. Deze plunderingen werden door de VOC gezien als noodzakelijke expedities voor de voedselverzameling; door de Buginezen werden zij beschouwd als een belangrijk onderdeel van de tactiek de vijand te beletten de oorlog voort te zetten door het roven van voedsel, vee en mensen. Een veelgebruikte methode was het toppen van kokos-, sago- en pinangpalmen en het kappen van alle andere voedseldragende en nuttige bomen (Mac Leod 1900:1282). Eén gewas werd echter met rust gelaten: rijst. Zelfs Speelman merkte op dat het de gewoonte was van Buginezen en Makassaren noch de rijstvelden noch de gepelde rijst te verbranden, hoewel men zeker wist dat de vijand hiervan zou profiteren (Stapel 1922:149). Rijst was heilig voor de bevolking van Zuid-Celebes en men geloofde dat de moedwillige vernietiging van de plant de toorn van de rijstgodin zou oproepen. Het achterliggende motief hiervoor was waarschijnlijk ook de angst voor verhongering. Voor veel rijstetende gemeenschappen in Zuidoost-Azië staat afwezigheid van rijst gelijk aan de hongerdood.

Het grote belang dat werd gehecht aan het behoud van rijstvelden blijkt uit één van de Makassaarse legenden, waarin een specifieke episode uit de Makassaarse Oorlog wordt beschreven. Daarin krijgt de vorst van een van zijn raadsleden het advies om de volgende formule te gebruiken bij het rekruteren van soldaten:

Heer, als er drie zijn in een huisgezin, laat er dan één ten strijde trekken en twee rijst planten. Als er twee zijn in een huisgezin, laat er één ten strijde trekken en één rijst planten. En als er slechts één is in een huisgezin, stuur die dan niet meteen de oorlog in. Beveel de ene persoon in het gezin pas later, wanneer het noodzakelijk is, ten strijde te trekken. (*Sinrili'* z.j.:123.)

Hoewel het de bedoeling was de vastberadenheid van de vijand te verzwakken door zijn voedselvoorziening aan te tasten, werd de rijst dus als te heilig beschouwd, als te fundamenteel voor het menselijk bestaan, om te worden vernietigd.

In deze oorlogen bleven de meeste vrouwen thuis om voedsel te verbouwen en voor het gezin te zorgen; sommigen vergezelden hun mannen echter naar het front. Toen de Buginezen één van de Makassaarse forten veroverden, was er een vrouw met haar kind onder de gevangenen (Stapel 1922:167). Het Buginese contingent dat in 1742 naar Java gestuurd werd om de VOC te helpen de Chinese Opstand neer te slaan, bestond uit vijfhonderd strijders en hun vrouwen. Het aantal volgers van de soldaten nam echter aanzienlijk toe in de mars naar Kartasura, waarin tweehonderd strijders werden vergezeld door vijfduizend andere personen (Noorduyn 1986:279, 281). De rol van de vrouwen onder deze volgers was waarschijnlijk identiek aan die van de vrouwen in de *Sinrili'na Kappala' Tallumbatua*, een legende van de Makassaarse Oorlog. Die vrouwen voedden hun strijders en troostten hen na een dag of nacht van gevechten. Op een bepaald punt in het verhaal, als het er in de strijd slecht uitziet voor Gowa, krijgen de vrouwen de opdracht broeken en hemden te dragen in plaats van sarongs, en trekken zij samen met de strijders naar het slagveld. Hoewel niet wordt vermeld of de vrouwen daadwerkelijk deelnamen aan de gevechten, impliceert het verhaal dat van de vrouwen een grote opoffering werd gevraagd (*Sinrili'* z.j.:133, 137).

De zorg voor de fysieke en psychische behoeften van de strijders was echter niet de enige belangrijke rol van Buginese en Makassaarse vrouwen in oorlogstijd. De zeventiende-eeuwse botanicus Georg Everhard Rumphius doet verhaal van een gerucht dat Makassaarse (en daarom waarschijnlijk ook Buginese) vrouwen hun menstratiebloed vermengden met het zware vergif van de *ipoh*-boom, dat vervolgens door de strijders werd gebruikt voor de punten van hun blaaspijlen en speren (Beekman 1993:133).⁹ Rumphius vond dit bespottelijk, maar in veel samenlevingen geloofde men dat menstratiebloed sterke magische krachten bezat en associeerde men het met de dood (B. Andaya 1994:103-4). Een meer directe relatie vindt men onder de Huaulu van Ceram, waar menstruerende vrouwen als ritueel gevaarlijk worden beschouwd. Contact met deze 'bloedende' vrouwen zou de kracht van de strijder verminderen (Valeri 1990:247). Deze nogal ongebruikelijke verwijzing naar een dergelijke praktijk geeft aan wat vaak over het hoofd wordt gezien in de bespreking van ideeën en methoden van oorlogsvoering, namelijk het grote belang dat werd gehecht aan spirituele zaken. Het aanroepen van geesten om hulp te bieden en voor een overwinning te zorgen vormde een

⁹ Ik wil Barbara Watson Andaya graag bedanken voor de informatie over opvattingen over menstratiebloed in samenlevingen in Zuidoost-Azië.

essentieel onderdeel van de Buginees-Makassaarse oorlogsvoorbereiding.

Hoewel de inheemse wapens en tactieken nog volop werden toegepast door Buginees-Makassaarse strijders, waren er ook nieuwe ontwikkelingen in de oorlogsvoering, overgenomen van Europeanen. Die woonden voornamelijk in de stad Makassar. Sinds de zestiende eeuw had Gowa geprofiteerd van de aanwezigheid van eerst de Portugezen en later de Engelsen en de Denen. De Portugezen waren belangrijke handelaren, die verbindingen tot stand brachten tussen Makassar enerzijds en de grote knooppunten van het Portugese rijk anderzijds, van Goa aan de westkust van India tot Macao in China (Boxer 1967). De Engelsen en de Denen droegen ook bij aan de economische welvaart van Gowa via de import van stoffen uit India. Deze welvaart stelde Gowa in staat geweren en buskruit van de Europeanen te kopen en hun hulp in te roepen bij het opleiden van de eigen soldaten. Gowa leerde een aantal technieken van oorlogsvoering van de Europeanen en nam deze over, van het gebruik van geweren, maliënkolders en paarden tot het bouwen van versterkte vestingen. Europeanen hielpen waarschijnlijk bij de supervisie van de versterking van Sombaopu in Europese stijl, met zijn drie meter dikke rode bakstenen muur en drie redoutes (Parker 1988:125). De oprichting van een rij forten ter ondersteuning van Sombaopu was mogelijk ook gebaseerd op Europese ideeën. Ironisch genoeg was het juist het succes van de Europeanisering van Gowa's strijdkrachten, dat het kwetsbaar maakte voor aanvallen met VOC-troepen in de Makassaarse Oorlog.

Een andere vernieuwing in de Buginees-Makassaarse oorlogsvoering was het gebruik van paarden in de strijd. Het is niet bekend wanneer paarden werden geïntroduceerd in Zuid-Celebes, maar er wordt algemeen van uitgegaan dat het paard in de zestiende eeuw door de Portugezen naar de archipel werd gebracht. De Buginezen werden bekwame ruiters en werden beschouwd als 'de dapperste en meest vaardige ruiters in de Archipel' (Le Roux 1930:260). Toen in 1695 de troepen werden verzameld ter ere van Arung Palakka, bestond de Buginese cavalerie uit twee compagnieën met elk 126 man. Deze kregen allen een geel zadel, een *baju rantai* (maliënkolder) en een lans. Deze compagnieën vormden een speciale garde voor Arung Palakka en waren duidelijk voor de gelegenheid gekleed (L. Andaya 1981:291-2). Hun aanwezigheid bij de verzamelde troepen suggereert dat paarden een rol speelden in de Buginees-Makassaarse oorlogsvoering. In 1678 begon Arung Palakka een campagne tegen gevluchte edelen van Gowa, die Zuid-Celebes met hun volgelingen na de Makassaarse Oorlog hadden verlaten en naar Oost-Java waren uitgeweken. Bij aankomst op Java stuurde Arung Palakka er onmiddellijk twee van zijn mannen met tweeduizend rijksdaalders op uit om paarden te kopen voor zijn strijdkrachten (L. Andaya 1981:218). Uit de beschikbare bronnen blijkt niet duidelijk of de cavalerie tactisch werd ingezet tijdens de gevechten of dat de ruiters te paard individueel opereerden, zo

ongeveer als de gewone soldaten te voet.

Hierboven is reeds gesteld dat Buginees-Makassaaarse legers slechts voor een deel bestonden uit soldaten van vlees en bloed met een gevarieerde bewapening. De andere component bestond uit de spirituele krachten, die in de strijd te hulp werden geroepen.

Buginees-Makassaaarse oorlogsvoering op het spirituele front

Buginezen en Makassaren streden elke strijd zowel op het materiële als op het spirituele vlak. De oorlogsvoorbereidingen, het vieren van overwinningen en het tot stand brengen van vrede bevestigen alle de aandacht voor deze twee sterk verstrengelde gebieden. Dit blijkt met name uit de rol van de vrouw in de oorlog. Vrouwen hadden niet alleen een essentiële functie in de zorg voor het huishouden en het voorzien in de behoeften van de strijders; hun rol op het spirituele vlak was minstens even belangrijk. Het mengen van menstratiebloed met gif voor de wapens van hun mannen, zoals hierboven beschreven, is een voorbeeld van oorlogsgebruik waarbij het spirituele met het materiële werd gecombineerd.

Een ander voorbeeld komt uit Buginese kronieken en heeft betrekking op een episode tijdens de Makassaaarse Oorlog waarin het vorstendom Lamatti werd bedreigd door een invasieleger van Buginezen. De strijdkrachten van Lamatti, die qua aantal veruit in de minderheid waren, besloten om hun toevlucht te nemen tot hun krachtigste spirituele wapen: een contingent van ongeveer honderd inheemse priesteressen (*bissu*¹⁰) aangevoerd door een stokoude vrouw (*makkunrai ridi'*) gezeten in een palankijn. De vrouwelijke *bissu* of *core-core* waren in het rood gekleed en zongen (*memmang*), terwijl zij met een geweven 'zwaard' of 'stamper' (*walida*) zwaaiden. Zij marcheerden in de richting van het invasieleger van Bone en hoewel er op hen werd geschoten, werden ze door geen enkele kogel geraakt. Vervolgens draaiden zij zich om en gingen verder in de richting van het met Bone verbonden leger van Soppeng, waarbij ze opnieuw ongedeerd bleven. Nadat hun taak was voltooid, keerden ze terug naar Lamatti.¹¹ In de beschrijving in de kronieken bestond er geen twijfel over dat deze *bissu* een effectief spiritueel schild rond Lamatti creëerden.

Spirituele voorbereiding was een belangrijk onderdeel van de eisen die

¹⁰ *Bissu* is de term voor de priesters en priesteressen van de inheemse religie in het land van de Buginezen. Deze zijn nauw verbonden met de oude goden van Zuid-Celebes en met de heersende families die als afstammelingen van deze goden gelden. In het oude Buginese epos *La Galigo* waren de *bissu* voornamelijk vrouwen; zelfs koninginnen waren *bissu* (L. Andaya 2000:27-46).

¹¹ Deze episode wordt vermeld in drie belangrijke kronieken van Wadjo (L. Andaya 1981:86).

aan strijders werden gesteld. In een Makassaarse tekst wordt beschreven hoe strijders de kunst van oorlogsvoering en moed (*barani*) leerden van speciale goeroes. Voordat ze ten strijde trokken, mediteerden ze (*angngamala'*) en richtten ze hun aandacht op magische en bovennatuurlijke kennis om hun ziel te sterken en onkwetsbaar te worden voor kogels en andere gevaren van het slagveld.¹² Dergelijke esoterische kennis was noodzakelijk om de strijder te beschermen tegen boze geesten van zowel het vrouwelijk (*poppo'*) als het mannelijk (*parakang*) geslacht, waarvan men geloofde dat deze het hart, de ziel en de lever van hun slachtoffers verorberden. Om dit lot te ontlopen was een grondige spirituele kennis nodig om de ziel sterker te maken en overwinningen te behalen in de strijd (*Sinrili'* z.j.:54, 131, 133).

Als extra bescherming tegen vijandelijke wapens droegen Buginees-Makassaarse strijders zogenaamde bezoarstenen, ofwel *kulau* (*guliga* en *mestika* in het Maleis), met zich mee. Dit waren van oorsprong vergroeiingen die zich rond een vreemde stof of voorwerp hadden gevormd in de maag of darmen van dieren. Zij werden beschouwd als tegengif en werden ook gebruikt als amuletten tegen elk type gevaar (Beekman 1993:73-7; Kreemer 1915:38-56). Een befaamde Buginese krijger trok ten strijde met maar liefst 40 *kulau*. Hoewel hij verschillende keren ernstig gewond raakte, schreef hij zijn overleven toe aan de magische eigenschappen van deze bezoarstenen. Van personen die een hoge leeftijd bereikten, werd wel gezegd dat zij een inwendige *kulau* hadden. Wanneer zo iemand overleed probeerden mensen deze in hun bezit te krijgen. Hoe dit in zijn werk ging blijkt overigens niet uit de bronnen (Matthes 1943:398). De bezoarstenen werden dus niet alleen als tegengif beschouwd, maar ook als een schild tegen de aanvallen van de spirituele krachten van de vijand.

Van buitenaf bezien leken sommige van de kenmerken van de Buginees-Makassaarse oorlogsvoering op die van de VOC, zoals het gebruik van banieren en trommels. De verovering van een banier was voor zowel de legers van Zuid-Celebes als de VOC-troepen een zeer grote triomf, maar niet om dezelfde reden. Voor Buginees-Makassaarse soldaten maakten banieren (*bate*) deel uit van de regalia van de territoriale eenheden (*Sinrili'* z.j.:130, 135) en onder de beschermende schaduw van deze regalia werd door de leden van de gemeenschap gevochten. De schakel van de banier met de voorouders blijkt duidelijk uit de vlag van het Buginese rijk Tanete, Petta Bolonngge ('De Zwarte Vorst'), waarin het haar van een reeds lang overleden vorst was meegeweven (Van den Brink 1943:198). Door buffelbloed of ander dierlijk

¹² Onder de *ilmu* of magische kennis waarop door deze strijders een beroep werd gedaan waren de *appaka tenang sisa'la'* (de vier onafscheidelijke elementen: vuur, water, aarde en lucht), de kennis van het verslaan van wilde dieren, haaien en medemensen en de kennis van onkwetsbaarheid (*Sinrili'* z.j.:133).

bloed over de *bate* te smeren werden de geesten van de voorouders opgeroepen hun afstammelingen te hulp te komen.¹³ Dit ritueel had aan het begin en het einde van gevechten plaats en bij kroningsplechtigheden (Le Roux 1930:250). De verovering van een *bate* was een zeer belangrijke overwinning en stond gelijk aan de gevangenneming van het vijandelijke leiderschap. Na een overval op Makassarse forten brachten de Buginese troepen onder Arung Palakka altijd twee dingen mee terug: hoofden en banieren (Stapel 1922:158). Voor de Buginese troepen waren hoofden en banieren het bewijs bij uitstek van de overwinning op zowel de vijand zelf als op zijn voorouderlijke geesten.

Naast de *bate* waren er ook trommels aanwezig op het slagveld in zowel Buginees-Makassarse als VOC-oorlogen. Zij hadden echter een verschillende betekenis.¹⁴ In Europese oorlogen werd tromgeroffel altijd gebruikt om de soldaten aan te moedigen. In de oorlogsvoering op Zuid-Celebes hadden trommels deze functie ook, maar hadden zij tevens nog een diepere betekenis. Twee speciale trommels, La Maronrong ('De Opwekker') en La Sisumpala ('De Onweerstaanbare') vormden een belangrijk aspect bij elk gevecht van de strijdkrachten van Bone. Men zegt dat deze twee trommels de eerste vorst van Bone hadden vergezeld (Le Roux 1930:250). Volgens de legende was de eerste heerser van Bone een *to manurung*, een wezen dat was neergedaald uit de hemel. De objecten die hij meevoerde werden onderdeel van de regalia van het koninkrijk (L. Andaya 1981:12). Als regalia waren deze trommels daarom heilig. Men geloofde dat zij hun volk tegen alle kwaad konden beschermen. Bij het horen van de trommels raakte zelfs de meest lakse soldaat van Bone gepassioneerd en gemotiveerd om ten strijde te trekken (Le Roux 1930:250). Dit trommelen werd waarschijnlijk ook gebruikt in de *kanjara'*, de ceremonie van het zweren van trouw aan de vorst (Noorduyn 1986:283). In de *kanjara'* werd de trommel in een razend tempo geslagen en dat mocht niet onderbroken worden, terwijl de onderdaan van de vorst bezig was een zeer persoonlijke eed in eigen woorden af te leggen. Als het getrommel onderbroken zou worden, zou dit tot zo'n grote schaamte (*siri'*) leiden, dat degene die de eed had gezworen amok zou maken. Evenals het bezit van *kulau* en de aanwezigheid van de *bate*, zetten deze trommels tot heldenmoed aan door de belofte van bescherming en zelfs van onkwetsbaarheid.

De ceremonieën die het einde van de vijandelijkheden markeerden waren ook zeer belangrijk voor de Buginezen en Makassaren, omdat hiermee de

¹³ De spirituele betekenis van banieren blijkt ook in Oost-Timor, waar geschonken Portugese vlaggen in verschillende gemeenschappen leidden tot de opname hiervan in lokale religieuze rituelen (Nicol 1978:16).

¹⁴ Behalve de verwijzingen naar trommels bij de Buginezen is er ook sprake van het gebruik van de oorlogstrommels en de koninklijke trommels in Gowa-Tallo tijdens de Makassarse Oorlog (Skinner 1963:115)

juiste verhoudingen tussen de groepen weer werden hersteld. Als teken van onderwerping moest de verslagen partij een traditionele boete (*sebbu kati*) betalen, in de vorm van contant geld en/of symbolische geschenken. Die geschenken kwamen vaak in combinaties: stof, krissen en een jong meisje; twee mensen, drie sarongs en armbanden; een persoon en drie sarongs (L. Andaya 1981:260; Noorduyt 1955:173, 175). Deze zaken stonden voor de overgave van het eigen volk, de strijders en de rijkdom aan de overwinnaar. Vervolgens werden de juiste verhoudingen formeel bevestigd in overeenkomsten waarbij beide partijen hun erewoord gaven (*makkuluada* (Bug.), *ma'ulukana* (Mak.)) dan wel wederzijds een eed aflegden (*sitelli* (Bug.), *sitalli'* (Mak.)) met bovennatuurlijke krachten in de rol van getuigen. In dergelijke overeenkomsten werd de precieze politieke relatie omschreven in termen van verwantschap: van broer tot broer verwees naar een relatie van gelijkwaardigheid tussen staten; van oudere broer tot jongere broer betekende dat de een iets meer te zeggen had over de ander; en van moeder tot kind was een moederlijke, beschermende situatie van een sterkere tot een zwakkere staat. De laagste vorm van verhoudingen tussen politieke eenheden was die welke als van meester tot slaaf werd gekenschetst. Dit was geen familierelatie meer en werd daarom gereserveerd voor de meest ernstige vormen van vijandschap. Deze overeenkomsten impliceerden tevens wederzijdse verplichtingen die voor alle partijen duidelijk waren en die plechtig werden bekrachtigd door een eed, waarop bovennatuurlijke sancties stonden (L. Andaya 1978:275-95). Op deze manier werd niet alleen vrede gesloten tussen de strijdende partijen zelf, maar ook tussen de diverse geestelijke krachten die waren aangeroepen door strijders.

Buginees-Makassarse legers hadden oppervlakkig gezien veel overeenkomsten met die van de VOC. Beide zijden gebruikten ongeveer dezelfde soorten wapens en vechtmethoden, vertrouwden op palissaden en fortificaties, gebruikten trommels en banieren in de strijd en beëindigden oorlogen met verdragen. Waarin zij verschilden was het belang dat werd gehecht aan ieder van deze aspecten van oorlogsvoering. Deze afwijkende concepties waren echter ondergeschikt aan het feit dat hun legers in de strijd elkaar aanvulden. In dit opzicht bleek de alliantie tussen de Buginese strijdkrachten onder Arung Palakka en de VOC-troepen onder Cornelis Speelman een ideaal partnerschap te zijn.

De ideale alliantie

Hoewel VOC-troepen in aantal meestal de mindere waren van hun inheemse tegenstanders, werd dit ruimschoots gecompenseerd door de goedgepaste Europese soldaten met hun betere verzorging van wapens in de tro-

Afbeelding 27. Buginese strijders. In: J. Nieuhof, *Zee en Lantreise door verscheide gewesten van Oostindien*, t.o.p. 218. Amsterdam: Van Meurs, 1682.

pen en gebruik van de speciale techniek van schieten tijdens de gevechten. Maar ook dit voordeel werd in de Makassaarse Oorlog geneutraliseerd daar de legers van Gowa ook getraind waren in het gebruik van vuurwapens. Met de grote numerieke overmacht van de laatsten zou de VOC in de campagne te land niet ver gekomen zijn zonder de Buginezen. Deze waren oorspronkelijk van hun wapens beroofd door de Makassaarse veroveraars. Nadat de Buginezen echter bondgenoten van de VOC waren geworden, kregen zij niet alleen alle mogelijke soorten wapens ter beschikking, maar werden zij bovendien door de meest bekwame Europese zeelieden opgeleid in de omgang met deze wapens (Stapel 1922:98). Zonder de hulp van de ander zouden noch de Buginezen noch de VOC hebben kunnen zegevieren over de goed geoefende en goed bewapende Makassaarse strijders. Maar zelfs met zo'n geduchte alliantie stond het resultaat van de oorlog niet bij voorbaat vast. Volgens Speelman, de bevelhebber van de VOC-strijdkrachten, was de Makassaarse Oorlog de moeilijkste waarmee de VOC ooit te maken had gehad en riep deze herinneringen op aan de oorlogen in Europa (L. Andaya 1981:132, 134).

De complementaire aard van de alliantie deed zich door de hele campagne heen gelden. De VOC zorgde voor het transport over zee van Buginese strijders, die door Arung Palakka te hulp waren geroepen voor de aanval op Makassar zelf in 1666-1667. Terwijl andere Buginese troepen die over land waren getrokken slag leverden met Makassaarse troepen, werden de VOC-schepen ingezet om te voorkomen dat bevoorradingen en versterkingen de vijand konden bereiken. Hoewel in 1667 het Bongaais Verdrag werd getekend om de vijandelijkheden te beëindigen, waren er aan het hof van Gowa nog steeds allerlei mensen die verder wilden vechten. Er was dus sprake van een wankelende vrede, waarin af en toe het gevecht oplaaide. De onvoltooide oorlog nam weer in intensiteit toe en in 1669 begon de VOC met haar Buginese bondgenoten een aanval op de reeks van Makassaarse fortificaties langs de kust. Door zware bombardementen vanaf de VOC-schepen werden de verdedigingswerken van Gowa verzwakt, zodat vervolgens de troepen te land konden oprukken. Deze troepen werden voorgedaan door de Buginezen en ondersteund door Europese soldaten en andere inheemse bondgenoten. Na verloop van tijd werden alle fortificaties, die langs de kust van Gowa waren gebouwd ter verdediging van de residentie Sombaopu, veroverd.

Toen Sombaopu eenmaal was geïsoleerd, probeerden de gecombineerde strijdkrachten van de VOC en de Buginezen verschillende keren tevergeefs de muren te beklimmen. Daarom nam Speelman zijn toevlucht tot een belegeringstechniek die in Europa was geperfectioneerd. Hij liet in het geheim een tunnel graven tot aan de buitenmuren van Sombaopu. Toen deze voltooid was, hield hij een feest als afleidingsmanoeuvre terwijl zijn mannen grote hoeveelheden buskruit aan de basis van de muren plaatsten. Het bus-

kruit werd de volgende dag tot ontploffing gebracht, waardoor een bres van 27 meter breed werd geslagen. De Makassarse troepen plaatsten snel houten staken om de bres te dicht en pleegden heftig verzet tegen de oprukkende vijand. Pas na een onverwachte aanval van Buginese strijders onder leiding van Arung Palakka sloegen de verdedigers op de vlucht (L. Andaya 1981:130-1). Toen Sombaopu na felle gevechten uiteindelijk viel, trof de VOC daar dertig kanonnen aan met een totaal gewicht van ruim 20.000 kilo en elf kanonnen met een totaal gewicht van ruim 10.000 kilo. Verder omvatte het buitgemaakte wapentuig zo'n 145 kleinere kanonnen, 83 kamers voor geschut, 2 katapulten, 60 musketten, 23 haakbussen, 127 musketlopen en 8483 kogels. En dit was alleen wat er in Sombaopu was achtergebleven, nadat veel van de verdedigers met hun wapens waren gevlucht (MacLeod 1900:1296-7; L. Andaya 1981:131-4). De techniek om de verdedigingswerken van Gowa te doorbreken was afkomstig van de VOC, maar het waren de Buginezen die in gevechten van man tot man de strijd beslisten.

De overwinning op Sombaopu markeerde de definitieve nederlaag van Gowa en het begin van een sterke en effectieve alliantie tussen de VOC en de Buginezen. De relatie tussen deze twee bondgenoten bereikte een hoogtepunt onder het bewind van Arung Palakka als koning van Bone (1672-1696). De bereidheid van Arung Palakka om de VOC bij te staan in andere campagnes wordt in Buginese bronnen verklaard uit de inlossing van zijn morele schuld aan de VOC voor het uitwissen van zijn schaamtegevoel (*siri'*) en het herstel van zijn trots en eigenwaarde. Na zijn dood behielden de vorsten van Bone hun sterke banden met de VOC totdat zij aan het einde van de achttiende eeuw van het toneel verdween. De wederzijdse rollen van de VOC en de Buginezen waren altijd heel duidelijk in dit bondgenootschap, hoewel Batavia er door de VOC-dienaren van Zuid-Celebes af en toe aan moest worden herinnerd hoe men de Buginezen diende te behandelen. Toen de vorst van Tanete met zijn strijders de VOC in 1744 wilde helpen de Chinese Opstand op Java neer te slaan, stuurde de gouverneur van Makassar de Nederlandse autoriteiten in Batavia een brief met het volgende advies: plaats de troepen van Tanete niet onder Europees commando, omdat ze dat onnatuurlijk vinden. Vraag ze gewoon bepaalde taken uit te voeren: In dat geval zullen zij bereid zijn hun leven op te offeren (Noorduyn 1986:276).

De alliantie tussen de VOC en de Buginezen in de Makassarse Oorlog was symbolisch voor hun relatie tijdens de rest van de zeventiende en de achttiende eeuw. Beide zijden hadden hun doel bereikt dankzij hun complementaire militaire kracht en het feit dat zij erin slaagden elkaars methoden en ideeën van oorlogsvoering te respecteren. Hoewel geen van beiden vergat dat hij bij de ander in de schuld stond, was dit voor de Buginezen een schuld met een enorm moreel gehalte. Volgens de ideeën die aan het begrip *siri'* ten grondslag liggen had de VOC de schande die over de Buginezen gekomen

was opgeheven en hun zelfrespect hersteld, waardoor de VOC de aanhoudende dankbaarheid van het Buginese volk verdiende. Als gevolg van de diepe emoties die aan *siri'* waren verbonden, bleven de Buginezen nog lang na de Makassaarse Oorlog loyaal aan de Nederlanders.

Bronnen

Voor dit artikel is gebruikt gemaakt van het ongedateerde handschrift *Sinrili'na kapal' tallumbatua*, manuscript 182 (oude nummering) in de collectie Yayasan Sulawesi Selatan dan Tenggara, in Makassaars schrift, gekopieerd door en in het bezit van wijlen Abdurrahim Daeng Mone, Makassar. Naar dit handschrift wordt hier verwezen door middel van *Sinrili' z.j.*

Bibliografie

- Abdurrahim en R. Borahima (red.)
1975 *Sejarah kerajaan Tallo'; Suatu transkripsi lontara'*. Ujungpandang: Kantor Cabang II Lembaga Sejarah dan Antropologi.
- Abdurrahim en G.J. Wolhoff (red.)
z.j. *Sedjarah Goa*. Makassar: Jajasan Kebudayaan Sulawesi Selatan dan Tenggara.
- Andaya, B. Watson
1994 'The changing religious role of women in pre-modern South East Asia', *South East Asia Research* 2-2:91-116.
- Andaya, L.Y.
1978 'Treaty conceptions and misconceptions; A case study from South Sulawesi', *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde* 134:275-95.
1981 *The heritage of Arung Palakka; A history of South Sulawesi (Celebes) in the seventeenth century*. 's-Gravenhage: Nijhoff. [KITLV, Verhandelingen 91.]
1993 *The world of Maluku; Eastern Indonesia in the early modern period*. Honolulu: University of Hawaii Press.
2000 'The bissu; Study of a third gender in Indonesia', in: B. Watson Andaya (red.), *Other pasts; Women, gender and history in early modern Southeast Asia*, pp. 27-46. Honolulu: University of Hawaii Press.
- Bakkers, J.
1866 'Het leenvorstendom Bone', *Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde (TBG)* 5:1-209.
- Beekman, E.M.
1993 *The poison tree; Selected writings of Rumphius on the natural history of the Indies*. Kuala Lumpur: Oxford University Press.
- Boxer, C.R.
1967 *Francisco Vieira de Figueiredo; A Portuguese merchant-adventurer in South East Asia, 1614-1667*. 's-Gravenhage: Nijhoff. [KITLV, Verhandelingen 52.]

- Brink, H. van den
1943 *Dr Benjamin Frederik Matthes; Zijn leven en arbeid in dienst van het Nederlandsch Bijbelgenootschap*. Amsterdam: Nederlandsch Bijbelgenootschap.
- Iongh, D. de
1950 *Het krijgswezen onder de Oostindische Compagnie*. 's-Gravenhage: Van Stockum.
- Kreemer, J.
1915 'Volksheelekunde in den Indischen archipel', *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde* 70:1-113.
- Le Roux, C.C.F.M.
1930 'De rijksvlaggen van Bone', *Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde (TBG)* 70:205-66.
- MacLeod, N.
1900 'De onderwerping van Makassar door Speelman 1666-1669', *Indische Gids* 22, II:1269-97.
- Matthes, B.F.
1943 'Boegineesche en Makassaarsche legenden', in: H. van den Brink, *Dr Benjamin Frederik Matthes; Zijn leven en arbeid in dienst van het Nederlandsch Bijbelgenootschap*, pp. 377-423. Amsterdam: Nederlandsch Bijbelgenootschap.
- Nagtegaal, L.W.
1996 *Riding the Dutch tiger; The Dutch East Indies Company and the northeast coast of Java 1680-1743*. Leiden: KITLV Press. [Verhandelingen 171.]
- Nicol, B.
1978 *Timor; The still-born nation*. Victoria: Widescope International Publishers.
- Noorduyn, J.
1955 *Een achttiende-eeuwse kroniek van Wadjo'; Buginese historiografie*. 's-Gravenhage: Smits.
1986 'The Bugis auxiliaries from Tanete in the Chinese War in Java 1742-1744', in: C.M.S. Hellwig en S.O. Robson (red.), *A man of Indonesian letters; Essays in honour of professor A. Teeuw*, pp. 271-92. Dordrecht: Foris. [KITLV, Verhandelingen 121.]
- Parker, G.
1988 *The military revolution; Military innovation and the rise of the West 1500-1800*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ricklefs, M.C.
1974 *Jogjakarta under Sultan Mangkubumi 1749-1792; A history of the division of Java*. London: Oxford University Press.
1993 *War, culture and economy in Java 1677-1726; Asian and European imperialism in the early Kartasura period*. Sydney: Asian Studies Association of Australia/Allen and Unwin.
- Roolvink, R.
1967 'The variant versions of the Malay Annals', *Bijdragen tot de Taal-Land- en Volkenkunde* 123:301-24.

Skinner, C.

1963

Sja'ir perang Mengkasar (the rhymed chronicle of the Macassar War) by Entji' Amin. 's-Gravenhage: Nijhoff. [KITLV, Verhandelingen 40.]

Stapel, F.W.

1922

Het Bongaais verdrag. [Proefschrift Rijksuniversiteit Leiden.]

1936

Cornelis Jansz. Speelman. 's-Gravenhage: Nijhoff.

1943

(red.) *Pieter van Dam; Beschryvinge van de Oostindische Compagnie.* Deel 3. 's-Gravenhage: Nijhoff. [Rijks Geschiedkundige Publicatiën, Grote Serie 87.]

Valeri, V.

1990

'Both nature and culture; Reflections on menstrual and parturitional taboos in Hualulu (Seram)', in: J. Atkinson en S. Errington (red.), *Power and difference; Gender in island Southeast Asia*, pp. 235-72. Stanford: Stanford University Press.